

forgó elemzés sokoldalú áttekintést ad az új technológiák pozitív és negatív előjelű következményeiről az egész gazdaságra nézve, amit csupán azzal az optimista meggyőződésünkkel egészíthetünk ki (abban a reményben, hogy nem bizonyul egyúttal utópikusnak is), hogy ezek az új technológiák talán hozzájá-

rulhatnak egy igazságosabb gazdasági világrend kialakulásához is. Végtére az ember a múltban is úgy fogadott minden új technológiát mint hatékony eszközt a lehetséges és elvárt alapvető változásoknak.

Danica DRAKULIĆ

A MAI KAPITALIZMUS JUGOSZLÁV SZEMMEL

Vladan Jovašević: Savremeni kapitalizam.
Naučna knjiga, Beograd, 1987

A kapitalizmus a marxista elemzések központi témája és leggyakoribb tárgya. Ez érthető, hisz a marxizmus a kapitalizmus elemzéséből nőtt ki, és Marx a kapitalizmus mechanizmusának feltárásával adta örökérvényű hozzájárulását a tudományhoz, amelyet még azok is kénytelenek elismerni, és azóta is fölülmúlhatatlannak nyilvánítani, akik különben szembefordulnak Marx más lényeges vívmányaival, köztük a fenti elemzésből levont következtetéseivel. Azóta azonban a marxisták minden új nemzedékének újból és újból meg kellett birkóznia a kapitalizmus problematikájával. Ezt diktálták az osztályharc gyakorlati szükségletei, ezt sürgették a kapitalizmusban lejátszódó változások. Nem is szólva arról, hogy ez volt az a terület, ahol a marxizmus a legközvetlenebb versenyben állott minden más iránnyal. A marxistáknak nemcsak lépést kellett tartaniuk a kapitalizmus legújabb jelenségeit elemző más beállítottságú közgazdászokkal (és nem csak a közgazdaságtan közvetlen művelőivel), hanem be kellett bizonyítaniuk azt is, hogy gazdagítják a kapitalizmus hozzáértő kutatását. A két tömb közötti vetélkedés azt diktálta, hogy az „állami marxisták” egész nemzedékei foglalkozzanak ezzel a problematikával, és bármennyire el is vetjük ennek a hivatalos „marxizmusnak” a leegyszerűsítéseit, propagandisztikus magyarázatait és sablonjait, könnyelműség lenne azt állítani, hogy ennyi okos ember ily sok munkájának semmi hozadéka sem volt.

Ennek a vizsgálódásnak egyfajta összegezését adja Vladan Jovašević *A mai kapitalizmus* című könyve. Előszava sokat ígér: „Ebben a helyzetben, okvetlenül szükség van arra, hogy a társadalomtudományok kutatói feltárják és meghatározzák a világ társadalmi-gazdasági fejlődésének mozgatóerőit és irányvonalait, hogy a haladó társadalmi erők felfoghassák annak tartalmát, és befolyásolhassák folyamatait”. Ezt az ígéretet azonban csak részben váltja be. Elsősorban azért, mert kétszeresen is páholyból tekint a mai kapitalizmusra, amely csak a különféle kiadványok olvasása közben jelenik meg előtte. Egyrészt azt hiszi, hogy ez számunkra külső probléma, nem érzi át az ember és a tudós egész szenvedélyével, hogy jelenlegi válságos napjainkban mennyi ebben az elemzésben „a lenni vagy nem lenni” a jugoszláv társadalom és a kommunisták számára egyaránt. Másrészt, bizonyos fokig tankönyvnek szánta ezt a művet, okvetlenül fontosabb helyet kap tehát benne az, amit megtanulásra szánt, ami leszűrt, vitáktól és kételyektől mentes, mint az, ami termékeny gondolatfolyamokat szülhet a további munkához. Így azután ennek a könyvnek az erényei és korlátai egyformán szembeötlőek.

Erényei között kell említenünk ahogyan ismerteti, következtetéseibe átmeneti és általában felhasználja a marxisták korábbi elemzéseit, elsősorban Marx, Lenin és Hilferding eredményeit, a többieket legtöbbször csak megemlíti (itt róható azon-

ban fel, hogy igen hézagosan ismeri az ide vonatkozó gazdag irodalmat – amit maga sem leplez). A könyv legfőbb erénye, hogy szól a kapitalizmus egész sor új jelenségéről. A monopolkapitalizmus kialakásával kapcsolatban az eredményt a klasszikus formula szerint összegezi: „Így a kapitalista társadalmi termelésben a sok, viszonylag kis magánvállalat szabad versenyét nagyjából fölváltja a kis számú nagy részvénytársaság félig monopolisztikus vagy monopolisztikus ellenőrzése.” Az ismert klasszikus elemzés szerint sorolja fel e folyamat három egymást kiegészítő részét is: az ipari termelés koncentrációja, a tőke koncentrációja, az ipari és a bankmonopóliumok összeolvadása. Nem új még az sem, amikor e folyamatnak olyan lényeges, de a monopolkapitalizmus kialakulásának folyamatában csak belső eltolódásként jelentkező részéről szól, mint az, hogy a XIX. század 70-es éveiben Anglia maga több textilt, szent, nyersvasat és acélt gyártott mint az USA, Németország, Franciaország, Olaszország, Oroszország és Japán együttvéve. Amikor azonban messzebb halad ettől a kezdeti fázistól, mind kevésbé támaszkodhat a klasszikusokra, mindinkább igénybe kell vennie az újabb kutatásokat, sőt pusztán a statisztikai adatok alapján neki magának is bizonyos következtetésekre kell jutnia.

Így az állami beavatkozás, amit szintén részletesen elemez, már a kapitalizmus két világháború közötti nagy átalakulásának eredménye, tehát már jóval a klasszikusok: Marx, Lenin és a korabeli vagy nyomukban haladó marxisták utáni korszak műve. De még itt is kitaposott ösvények segítik előrehaladását. Amikor azonban korunk két izgató kérdéséhez jut: a világgazdaság kialakulásához és a piachoz, már csak saját kutatásaira támaszkodhat, méghozzá nem is csak az ezzel kapcsolatos gazdag irodalom tanulmányozása, tehát mások eredményének átvétele révén, hanem a hozzáfűződő forrásmunkák (statisztikai adatok, jelentések stb.) alapján maga is vállalkozik arra, hogy tovább vigye mások elemzéseit. Igaz, hogy a világgazdaság és a piac tematikáját nem dolgoz-

za fel teljes egészében, és nem mindenütt ás le a felvetett probléma gyökeréig, de kétségbevonhatatlan eredménye, hogy tudatában van annak a minőségileg új tényezőnek, amit a kapitalizmus fejlődésében a mai világgazdaság jelent. És még nagyobb vívmány, hogy ma, amikor a kapitalizmus Reagan nyomán annyit emlegeti a „szabadgazdaságot”, a szocialista országokban pedig a „piaci törvényszerűségeket”, legalább látja és fel is vázolja mennyire más a piac ma, mint Marx korában volt.

Nyilvánvalóak azonban a könyv fogyatékosai is. Az még kisebb baj, hogy néha a szerző ellen fordul egyik erénye, vagyis az, hogy rendkívül sok adatot sorakoztat fel minden országra külön-külön. Így aztán sok minden magyarázat nélkül marad, amikor a számok tömkelegében egyszerre csak olyanokra bukkanunk, amelyek ellentmondanak az általa vázolt törvényszerűségnek (például, hogy a 200 gazdaságilag legerősebb nemzetközi vállalat részaránya az 1970. évi 60,4 százalékról 1979-re 59,0 százalékra esett vissza, vagy hogy az 500-nál több embert foglalkoztató vállalat részaránya Belgiumban az 1965. évi 34,6%-ról 32,4%-ra, Dániában pedig 27,9%-ról 27,0%-ra esett vissza). Nagyobb baj, hogy a kapitalizmus sok új jelensége közül egyeseket csak megemlít, anélkül, hogy elemeznék, másokat pedig egyszerűen figyelmen kívül hagy.

Van azonban a könyvnek három nagyon is szembevetendő és lényeges fogyatékosága. A leglényegesebb, hogy említést sem tesz a marxista elemzések központi témájáról: mi lesz a kapitalizmus sorsa, hogyan alakul át és miként jut el az új társadalomig. Pozitív viszont, hogy nem fogadja el a kapitalizmus „állandóan mélyülő válságának” ismert sablonját, sőt még azt is látja, hogy nem vált be a marxisták egyik legrégebb jóslata, miszerint a kapitalizmus megakasztja a műszaki fejlődést. Ez a rendszer ugyanis nemcsak kezdeti szakaszában hozott fordulatot a fejlődésben, mivel „a szabad verseny kapitalizmusának időszakában a termelés eszközei és technikája jóval gyorsabban fejlődött mint az emberi társadalom ed-

digi fejlődése során”, hanem utal arra is, hogy a kapitalista világban a XIX. század végén kb. 50 000, 1975-ben viszont 5 millió tudományos kutatómunkás volt. Elmaradt azonban ennek a magyarázata, és az utalás az eddigi marxista előjelzésekre. Ugyanakkor nagyon is könnyen átvesz más sztereotíp megoldásokat. Így pl. ma, amikor a szocialista országok számára szinte álszerű cél, hogy utolérjék a kapitalizmus hatékonyságát a technológiai fejlődésben, kritikátlanul átvesz olyan tételt, hogy „a régi műszaki felszerelés újjal való fölcserélése lassabban halad mint az objektíve lehetséges volna”. Mindez azonban csak forrása az alapvető mulasztásnak: hiányzik a marxista elemzés gerince, a dialektika, a történelmi nézőpont, még csak fel sem veti a továbbfejlődés, a társadalmi átalakulás kérdését.

Ebből ered, hogy leegyszerűsítve tárgyalja a fejlett kapitalizmus mellett létező más társadalmi rendszerek kérdését, de a fejlődő országok helyzetét is, valamint ezzel kapcsolatban a szocialista országok helyét a modern kapitalizmus által megteremtett világgazdaságban. A könyv legfőbb fogyatékosága azonban

– amire az összes többi is visszavezethető – az, hogy a jugoszláv tudományos gondolkodásnak még az átlagos szintjét sem sikerült elérnie. Nem csak akkor, amikor erejéből csak szölamokra futja (pl. az elnemkötelezettséggel kapcsolatban: az „új nemzetközi gazdasági rendszer kialakításának kezdeményezői és szereplői az el nem kötelezett országok”), hanem leginkább akkor, amikor például kritikátlanul átveszi a jugoszláv filozófia által már 40 éve megdöntött sztálini tételt, miszerint a dialektikus materializmus materialista koncepcióból és dialektikus módszerből tevődik össze.

*

Egészében a könyv sok adat és elemzés összegezését tartalmazza, nem is annyira a mai, mint inkább a tegnapi kapitalizmusról. Korlátai is ebből adódnak: nem izgató továbblépés, hanem inkább az összefoglalás bizonyos kísérlete.

BÁLINT István